
ДУШЕНКОВСЬКА О.В.,
асистент,
кафедра практичної психології,
Криворізький педагогічний
інститут,
Державний вищий навчальний
заклад «Криворізький
національний університет»,
м. Кривий Ріг

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ВНЗ

У статті розкрито умови навчальної діяльності у педагогічному ВНЗ; охарактеризовані критерії ефективності управлінської діяльності та рівні готовності студентів педагогічного ВУЗУ до управлінської діяльності; визначено роль лідерських якостей педагога у навчально-виховному процесі.

Ключові слова: лідер, лідерські якості педагога, професійно значущі якості особистості.

В статье раскрыты условия учебной деятельности в педагогическом вузе; охарактеризованы критерии эффективности управленческой деятельности и уровни готовности студентов педагогического вуза к управленческой деятельности; определена роль лидерских качеств педагога в учебно-воспитательном процессе.

Ключевые слова: лидер, лидерские качества педагога, профессионально значимые качества личности.

The article deals with the conditions of learning activities in the pedagogical university; performance criteria described management activities and readiness of students to university teaching management activities; the role of teacher leadership in the educational process.

Key words: the leader, qualities lyderskye teacher, vocational znachymye qualities of personality.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство характеризується істотними перетвореннями в усіх сферах його життя. У справжніх умовах політичного та соціально-економічного розвитку України, особливо в галузі освіти гостро стоїть проблема визначення ефективних методів виявлення, особистісного розвитку та форм навчання соціально обдарованої молоді, тобто потенційних лідерів в освіті. Сучасний розвиток суспільства висуває нові вимоги до особистості та професіоналізму майбутнього педагога. Пріоритетною характеристикою у вихованні та формуванні студента педагогічного вузу як універсального спеціаліста соціально-педагогічної діяльності є його здатність орієнтуватися в швидких змінах суспільного устрою. Необхідним для постійного позитивного розвитку суспільства є спеціаліст, який прийматиме самостійні рішення, відрізнятиметься мобільністю, динамізмом та конструктивністю мислення.

Аналіз наукової розробленості та публікацій з проблеми дослідження показав, що проблема лідерства не є новою в сучасній літературі. Опираючись на проведені дослідження великої джерельної бази наукових праць вітчизняних (І.Братусь, О. Винославська, І. Зверева, Н. Зимовець, Капська А., Л. М. Карамушка, С.А. Калашнікова, С. Максименко, В. Марченко, С. Соловієнко, Л. Старикова, Цюман Т., Ягоднікова В.) та зарубіжних (Е. Абашкна, А. Баранов, А. Гайдаєнко,

М. Кіпніс, Н. Теплоухова, Л. Трофіменко) дослідників, ми можемо зазначити, що лідерство безпосередньо присутнє у діяльності працівників освіти [5].

У психолого-педагогічній науці та практиці завжди приділялася належна увага проблемі професійної підготовки вчителя. Для нашого дослідження суттєве значення мають теоретико-методологічні засади професійно-педагогічної підготовки вчителя (О. О. Абдуліна, А.М. Алексюк, В.П.Безпалько, І.А.Зязюн, Н.В.Кузьміна, М. В. Луговий, О. Г. Мороз, В. А. Семиченко, М. М. Скаткін, Л.О.Хомич); управлінський аспект професійної діяльності вчителя (Ю. К. Бабанський, В. І. Бондар, Ю. В. Васильєв, П. М. Керженцев, А. С. Макаренко, І. П. Підласий, В. С. Пікельна, О. Я. Савченко, В. О. Сухомлинський, Н. Ф. Талізіна, Є.М.Хриков, М.В.Черпінський); управління процесом професійної підготовки вчителя (О.А.Анісімов, С. І. Архангельський, В. С. Безрукова, І. І. Ільєсов, М. І. Приходько,

В. О. Сластьонін, П. В. Стефаненко, Г. П. Щедровицький).

Мета написання статті є визначення основних принципів, методологічних основ та соціально-педагогічних умов формування лідерських якостей майбутнього учителя у процесі навчальної діяльності.

Актуальність і значущість управлінського аспекту особистісно-професійної підготовки майбутнього педагога зумовлена ускладненням

змістової сутності процесу навчання, який стимулюється сучасними досягненнями науки, культури, а також змінами, що відбуваються в соціально-економічній сфері суспільного життя [1].

Традиційно поліпшення професійної підготовки вчителів здійснюється шляхом удосконалення наявних чи розширення за рахунок нових його професійних умінь. Саме ця проблема була предметом багатьох досліджень. Проблема підготовки студентів до управлінської діяльності також була предметом спеціального вивчення та знайшла своє відображення в окремих дисертаційних дослідженнях (К. О. Богатирьов, В. Г. Виноградський, Р. М. Друзь, О. В. Корягіна, Н. М. Рябуха, О. І. Цікіна, В. Я. Ястребова). У процесі професійної підготовки майбутніх педагогів управлінський аспект не виділяється і, відповідно, не сприймається студентами як необхідний компонент і як функція професійної педагогічної діяльності. В результаті студенти не мають уявлення про структуру управлінської діяльності, про етапи управлінського циклу. З іншого боку, навіть часткові теоретичні знання про особливості управлінської праці, котрі не інтегровані в систему знань і не актуалізовані в практичній діяльності, так і залишаються лише теорією, не закріплюються в управлінських уміннях і навичках. І це за тих обставин, що саме старший підлітковий вік студентів педагогічних вузів характеризується відкритістю пізнавальної сфери особистості до позитивного впливу зовнішніх умов, а тому є сенситивним для розвитку тих властивостей особистості майбутнього вчителя, що потребує суспільства на даному етапі: компетентність, високий рівень духовної культури, гуманізм, емпатія, комунікабельність, управлінські здібності [3].

Лідерство - це один з механізмів інтеграції групової діяльності, коли особистість виконує роль лідера, тобто об'єднує, спрямовує дії всієї групи,

яка очікує, приймає і підтримує його дії. Частково перекриваючись поняттями «управління», «керівництво», лідерство характеризує разом з тим і специфічну форму відносин в групі або організації.

Лідерство як психолого-педагогічний та соціальний феномен являє собою складний багатогранний процес, який може бути охарактеризований з різних позицій. Однією з важливих характеристик лідерства є його структурний характер. Основні підходи до вивчення лідерства різняться комбінацією трьох основних змінних: лідерські якості, лідерська поведінка і ситуація, в якій діє лідер.

Основними критеріями, що визначають ступінь вираженості лідерських якостей педагога, є сформована система цінностей, комунікативні та організаторські якості, реалістичний рівень домагань і спрямованість особистості на справу. Існування суспільства завжди пов'язане з ієрархічною системою загальнозначущих цінностей. Ціннісні орієнтації є одним з провідних, стрижневих утворень особистості, структурно складових світогляду і визначають її цілісність, активну соціальну позицію і готовність до професійної діяльності. Формування ціннісних орієнтацій у майбутнього вчителя може і повинно здійснюватися в ході вузівської підготовки фахівця до майбутньої самостійної педагогічної діяльності.

В силу того, що освіта являє собою єдиний процес навчання і виховання, мета і сенс освіти визначається залежно від того, які цінності пропонують навчання і виховання. Сукупність цінностей навчання і виховання, які взаємодоповнюють один одного, дає можливість повноцінному розвитку особистості.

Вивчення науково-педагогічної літератури дало можливість виділити та охарактеризувати критерії (емоційно-мотиваційний, когнітивний, операційно-практичний) ефективності управлінської діяльності та рів-

ні готовності студентів педагогічного ВНЗ до управлінської діяльності.

Виділені нами педагогічні умови підготовки студентів педагогічного вузу до управління навчальною діяльністю школярів зумовили визначення змісту компонентів професійної управлінської підготовки: цільового, змістового, процесуального, особистісного та мотиваційного. Їхня реалізація здійснюється з урахуванням основних положень системного, особистісно-діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів.

Л. І. Уманський розглядає лідерство як соціально-психологічне явище, сутність якого зводиться до здійснення провідного впливу одних членів групи на інших, у створенні оптимального рішення групової задачі. І пропонує свою класифікацію лідерства:

- лідер-організатор (групова інтеграція);
- лідер-ініціатор (задає тон у вирішенні групових проблем);
- лідер-генератор емоційного настрою;
- лідер-ерудит (одна з функцій інтелектуального лідера);
- лідер емоційного тяжіння («соціометрична зірка»);
- лідер-майстер, умілець (фахівець у певній справі) [9, с. 67-77].

Особистість вчителя (її ціннісні орієнтації, смисли, ідеали) характеризується педагогічною спрямованістю і визначає сутність педагогічної діяльності в спілкуванні: заради чого працює вчитель, які він ставить завдання і цілі, які вибирає способи і засоби досягнення цілей і вирішення завдань. Управлінська діяльність учителя забезпечує формування в учнів стратегії навчально-пізнавальної діяльності.

Проблема активізації лідерського потенціалу особистості студента в освітньому процесі розроблялася І. В. Дригіною [3]. Лідерський потенціал, згідно з визначенням автора, є якісною характеристикою особистості, що відбиває сукупність внутріш-

ніх потреб, можливостей, ціннісного ставлення, засобів, що сприяють досягненню такого рівня інтеграції компетентності, відповідальності, активності та комунікативності, який забезпечує її провідний вплив на членів групи при спільному вирішенню завдань в різних областях життєдіяльності і задає позитивну спрямованість процесу її професійного становлення [3].

Сучасна дослідниця Н. Мараховська визначає лідерські якості вчителя як інтегроване особистісне утворення, що сприяє якісному здійсненню педагогічної діяльності та включає мотиви, знання, лідерські вміння та стійку лідерську позицію [7]. Здійснюючи аналіз першоджерел, Н. Семченко визначила систему провідних для педагогів лідерських якостей, які включають інтелектуально-креативні, морально-вольові, організаторсько-ділові й емоційно-комунікативні групи якостей.

Зазначимо, що американський дослідник Р. Тід ще в 1935 році визначив ряд найбільш суттєвих якостей лідера: фізична і емоційна витривалість; розуміння, покликання колективу і спрямування його діяльності; ентузіазм; дружелюбність; порядність. Згодом Р. Стогділл узагальнив дослідження Р. Тіда і виділив п'ять головних якостей, якими повинен володіти лідер: розум чи інтелектуальні здібності; домінування над іншими; впевненість в собі; активність і енергійність; знання справи.

А. К. Маркова та Л.М. Мітіна виділяють такі психологічні якості вчителя, які важливі для його педагогічної діяльності: педагогічна спрямованість, педагогічна ерудиція, педагогічне цілепокладання, педагогічне мислення, педагогічна інтуїція, педагогічна спостережливність, педагогічний оптимізм, педагогічна винахідливість, педагогічне передбачення, педагогічна рефлексія.

Е.А. Клімов запропонував класифікацію, згідно з якою педагогічна

професія відноситься до групи професій, предметом якої є інша людина. Головна її відмінність від інших професій типу «людина-людина» полягає в тому, що вона відноситься як до класу перетворюючих, так і до класу керуючих професій одночасно. Маючи як мету своєї діяльності становлення і перетворення особистості, педагог покликаний керувати процесом її інтелектуального, емоційного і фізичного розвитку. Відзначається, що управління процесом розвитку особистості неможливо без наявності у самого педагога здатності і мотивації до саморозвитку. Питання про можливість саморозвитку випливає з ідеї про самоактуалізації особистості [6].

Ідея саморозвитку може бути розглянута і з точки зору діяльнісного підходу. В.Д. Шадріков визначав людську діяльність як доцільна зміна і перетворення навколишнього світу, підкреслював, що в процесі діяльності людина перетворює не тільки навколишній світ, а й самого себе.

Система професійних знань, умінь, професійної спрямованості й особистісних якостей студентів відображає вплив об'єктивних соціальних умов, у яких відбувається їхня навчально-професійна діяльність, і роль індивідуальних розбіжностей, що забезпечують рівень активності (пасивності) особистості у відповідь на ту або іншу ситуацію. Результатом формування професійних знань, умінь, професійної спрямованості й особистісних якостей є готовність студентів до управлінської діяльності як педагогічного фахівця [4].

Розглядаючи людину як суб'єкта професійної діяльності, Н.С. Пряжников сутність саморозвитку людини вважає розвиток таких особистісних новоутворень як здатність самостійно осмислювати свою діяльність, знаходити смисли цієї діяльності і шукати шляхи вдосконалення себе в цій діяльності.

Теорія професійної ідентичності Л. Б. Шнейдера говорить про те, що

саморозвиток це і є інтеграція особистісної та соціальної ідентичності в професійній реальності. Таким чином, можна сказати, що рух педагога по шляху самоактуалізації лежить через інтеграцію особистісного саморозвитку і професійного самовдосконалення. Традиційна система підготовки вчителя, орієнтована на засвоєння студентами, насамперед, методологічної та дидактичної сторін педагогічного процесу, що в недостатній мірі враховує необхідність особистісного самовдосконалення майбутнього педагога.

Однією з умов розвитку лідерського потенціалу студентів є підготовленість викладачів до роботи з лідерами. Знання про особливості роботи, розуміння феноменів лідерства в сучасних умовах, умінь діагностувати лідерський потенціал вихованця й організувати підготовку лідерів, здатність створити поле лідерства в групі, умінь і прагнення до взаємодії з лідерами визначають підготовленість педагога. Розвиток лідерського потенціалу передбачає вміння і здатність викладача конструювати соціальні умови розвитку особистості студента, спрямовані на включення його в соціально значущі відносини з позиції лідера [6].

Процес формування якостей лідера у майбутнього вчителя забезпечує злагоджене функціонування виховного простору ВНЗ для створення оптимальних умов підготовки вчителів-лідерів (*виховна функція*), відповідає за становлення педагогічної компетентності, в основі якої лежать не тільки професійні знання та вміння, а й якості лідера, важливі для успішної реалізації молодим учителем педагогічних завдань (*професійна функція*), сприяє забезпеченню успішності майбутнього вчителя у професійній діяльності шляхом створення умов для самостійного прийняття рішень у нестандартних ситуаціях (*адаптивна функція*) [2].

Формування лідерських якостей у

студентів педвузу - цілеспрямований і керований процес, який відбувається при здійсненні соціально значимої діяльності і передбачає взаємодію викладачів і студентів. Для ефективної організації даного процесу необхідно створювати психолого-педагогічні умови, що забезпечують становлення вчителя-лідера. Можна виділити наступні психологічні умови формування лідерських якостей у студентів педвузу: облік психологічних особливостей особистості студента, формування у майбутнього вчителя мотивації та позитивного ставлення до лідерства, усунення психологічних бар'єрів, надання студентам педвузу психологічної підтримки. До педагогічних умов формування лідерських якостей у майбутніх вчителів належить: оновлення змісту психолого-педагогічних дисциплін, поєднання традиційних та інноваційних підходів до вирішення поставленого завдання, організація активної пізнавальної діяльності студентів, відбір і постійне збагачення видів діяльності учнів, участь студентів в проектній та громадській діяльності, організація кураторської діяльності старшокурсників по відношенню до молодших курсів, участь у студентському самоврядуванні, безпосереднє і опосередкований вплив лідерів педагогічної діяльності на майбутніх вчителів та організація тренінгів з лідерства. Сукупність даних умов забезпечує успішну соціалізацію осо-

бистості, підготовку до ефективного здійснення професійної педагогічної діяльності та формування лідерських якостей у майбутніх вчителів [8].

Отже, в умовах сучасного реформування освіти України особливого значення набуває проблема формування лідерської компетентності майбутнього вчителя як компонента його професійної діяльності. Встановлено, що, окрім педагогічних здібностей (дидактичні, академічні, перцептивні, мовленнєві, організаторські, комунікативні), вчителю мають бути притаманні лідерські якості: наполегливість і активність; дружність і згода; сумлінність і чесність; емоційна стабільність і самоконтроль; інтелект і прагнення вдосконалення [6].

Морально-психологічна готовність до педагогічної діяльності – запас професійних знань і якостей, які забезпечують високий рівень виконання професійних функцій: відповідальність, організованість, емоційність, переконання, педагогічні здібності. Безпосередньо здібності суб'єкта педагогічної діяльності, які формуються та розвиваються, значною мірою визначають її успішність. Введення спецкурсів у навчальний план вищого педагогічного навчального закладу, створення об'єднань поза навчальної діяльності сприятиме забезпеченню високого рівня сформованості лідерської компетентності майбутнього вчителя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белозерцев Є. П. Самоврядування в умовах педагогічного інституту / Є. П. Белозерцев // Рад. педагогіка. - 1989. - № 3. - 99-103 с.
2. Беспалько, В.П. Слагаемые педагогической технологии. М.: Педагогика, 1989. - 192 с.
3. Дригіна І. В. Активізація лідерського потенціалу особистості студента в освітньому процесі ВНЗ. Дис. канд. пед. наук. Красноярськ, 2004.-158 с.
4. Калашнікова С. А. Теорія та практика лідерства / С. А. Калашнікова. - інтернет-джерело : www.diplomukr.com.ua/upload/19648.doc

5. Карамушка Л. М. Психологія управління : навч. посіб. / Л. М. Карамушка. – К. : Міленіум, 2003. – 344 с.
6. Кузьміна Н.В. Нариси психології праці вчителя. Психологічна структура діяльності вчителя та формування його особистості. - Л.: Вид-во Ленінград. ун-та. - 1967. – 184 с.
7. Мараховська Н.В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного циклу: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. В. Мараховська. – Х., 2009. – 20 с.
8. Петровський А.В. Теорія діяльнісного опосередкування і проблема лідерства. / Питання психології, 1980, № 2. – 29 - 41 с.
9. Уманський Л.І. Психологія організаторських здібностей. Автореферат дис. канд.психол.наук. М. 1968. – 67-77 с.